

УДК 811. 161. 2'371

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-2(54)-62-68

**ЛЕКСИЧНІ (ІМПЛІЦИТНІ Й ЕКСПЛІЦИТНІ) ЗАСОБИ
РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ “БІЛИЙ/СВІТЛИЙ” У ПРОЗОВОМУ
ТЕКСТІ ДАРИ КОРНІЙ “ЗВОРОТНИЙ БІК СВІТЛА”**

Н. Я. Іванишин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української мови;*

76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;

тел. +380(342)59-60-08; e-mail: nata_ivanyshyn@ukr.net

У статті проаналізовано лексичні (імпліцитні й експліцитні) засоби реалізації концепту «білий/світлий» у прозовому тексті Дари Корній «Зворотний бік світла», обґрунтовано їх текстотвірний та образотворчий потенціал, встановлено їх роль у виявленні прихованих пластів інформації.

Ключові слова: *концепт, текст, художній текст, імпліцитність.*

Всебічний аналіз художнього тексту вимагає врахування всіх складників, що його формують, представлених як явно, експліцитно, так і тих, що вимагають для дешифрування додаткових мисленневих зусиль реципієнта, тобто маємо на увазі пласт інформації, кваліфікованої як імпліцитна. Звичайно, два названі типи інформування в будь-якому художньому тексті не існують відокремлено, швидше можемо стверджувати, що лише в комплексі, накладаючись, вони дозволяють здійснити адекватний лінгвістичний аналіз художнього цілого, виявляючи таким чином авторське його бачення. Кажучи про експліцитні, вербально виражені засоби, маємо на увазі перш за все представлені на різних рівнях мовної системи, тобто фонетичні, лексичні, граматичні тощо. Що ж стосується імпліцитних, то вони не існують самотійно, а співдіють з експліцитними, граматично «оформлюючись» у межах того чи того мовного засобу. Саме врахування їх співдії і дозволяє адекватно проаналізувати художній текст. Не є винятком у цьому плані й задекларована тема статті, висвітлення якої передбачає ґрунтовний аналіз концептосфери художнього тексту. Під концептосферою розуміємо «сукупність концептів, з яких, як із мозаїчного полотна, складається світорозуміння носія мови» [5, с. 17], «сукупність вербально позначених і вербально не позначених, національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури, упорядкованих за принципом системності та організованих на засадах множинності, цілісності, зв'язку і структурованості» [6, с. 215]. Кваліфікована інтерпретація ключових концептів «світлий/білий» дозволить зрозуміти прозовий текст Дари Корній, виявити приховані пласти інфо-

рмації, закодовані в ньому. У мовознавстві концепт неодноразово ставав предметом спеціального лінгвістичного аналізу, однак дослідження, у якому було б всебічно проаналізовано реалізацію концептів *«світлий/білий»* у прозі Дари Корній, все ще нема.

Саме тому **метою** статті є вивчення особливостей реалізації слів-образів *«світлий/білий»* у романі *«Зворотний бік світла»*.

Термін «концепт» у сучасній лінгвістичній науці, попри численні дослідження, все ще залишається явищем контроверсійним, адже до його дефініції, класифікацій існують різні підходи. Не будемо заглиблюватися в теоретичні аспекти аналізу цього складного поняття, а лише зауважимо, що ключовим у статті вважатимемо визначення М. Скаб, що тлумачить концепт як «абстрактну одиницю ментального рівня, яка відображає зміст результатів пізнання людиною довкілля та в якій зосереджено відомості про пізнаваний об'єкт, його властивості, місце в культурі народу й результати емоційно-оцінного сприйняття цього фрагмента світу людиною» [7, с. 5-6]. Під цим кутом зору ми розглядаємо і концепти *«світлий»* та *«білий»*, реалізація яких у романі Дари Корній характеризується неоднозначністю. Акумулюючи «екстратекстову національно марковану та загальнокультурну інформації, котрій притаманний імпліцитний спосіб вираження змісту» [2, с. 36], названі концепти формують авторський конструкт, стають точками відліку для розгортання сюжету. Як показує художній текст, концепт *«світлий»* співвідноситься насамперед з *«білий»*, хоча в тексті спостерігаємо й інші номінації, що репрезентують аналізований номен. Більше того, у тексті ці одиниці є взаємозамінними, хоча їх лексичне значення диференціюється. Спробуємо простежити асоціативно-образну реалізацію концептів *«світлий/білий»* у досліджуваному романі.

Одним із центральних, ключових концептів є лексема *«світлий»*, яка в тексті «обростає» різноманітними нашаруваннями. Словник української мови пропонує декілька значень аналізованого номена, серед яких: «який випромінює яскраве світло; добре освітлений, наповнений світлом; не темного кольору; чистий, прозорий; нічим не засмучений, радісний, щасливий, приємний, осяяний внутрішнім світлом, неглибокий за ступенем вияву, легкий; нічим не затьмарений, спокійний, який виражає умиротвореність, заспокоєність, упокорення; який має високі моральні якості, символ розуму, освіти або радості, щастя, який виражає чистоту, щирість почуттів, прагнень, ясний, логічний, чіткий, вельможний, знатний» [8, Т. 9, с. 91]. Кожне із цих значень повною мірою реалізується в аналізованому тексті, хоча спостерігаємо й окремі okazіональні семи.

Лексема *«білий»* у тексті не просто співвідноситься із *«світлий»*, а синонімізується з ним – між ними цілком справедливо можна поставити знак рівності, оскільки весь роман Дари Корній *«Зворотний бік світла»* побудований на протиставленні *«світлий/білий»* – *«темний/чорний»*.

Етимологічний словник української мови виводить походження лексеми «білий» від індоєвропейської основи *bhel- ‘бути яскравим, світлим, сяяти, блищати’ чи *šveit- (д.-інд. sveta) ‘світло, світлий, білий□’ [1, с. 196]. Словник української мови пропонує декілька значень аналізованого номена, серед яких: “який має колір крейди, молока, снігу; протилежне чорний; вимитий, випраний; чистий; посивілий, сивий, сивоволосий; зблідлий, блідий; безколірний, безбарвний, прозорий; світлошкірий; вживається як складова частина ботанічних, зоологічних, технічних, хімічних та інших назв, термінів” [8, Т. 1, с. 181]. Проте не слід забувати, що перед нами художній текст, а тому перелік кодифікованих значень доповнюється константами фольклору, релігії, міфології тощо: «В українському етнокультурному просторі феномен *білого* кольору інтегрує одночасно символіку світла, сонця, життя, родючості, вічності, святості, божества; місяця; смерті; радості та святковості; сакрального для нашої нації кольору житла, одягу; сходу; добра, краси, щастя; усього блискучого, прозорого, невидимого, неземного; зими та снігу» [4, с. 9].

У концептосфері аналізованого тексту Дари Корній «Зворотний бік світла» – історія кохання Птахи (світлої безсмертної) та Стриба (темного безсмертного), яке розгортається на фантастично-етнографічному тлі (Волинь, Карпати, слов'янське язичництво). Опозиція «*світлий - темний*» стала для аналізованого твору ключовою, оскільки саме на ній базується тексто- й образотворення: світло – всеохопне, навіть темрява, зло здатні нівелюватися, тьмяніти під його впливом. Таке потрактування роману закодоване вже в його назві – сильній позиції тексту, яка стає точкою відліку для його формування, концентрує головні смисли. Так, зміст, закодований авторкою в назві «Зворотний бік світла», прозорий: темрява і світло завжди поруч, вони – два боки однієї реальності, а яку обрати – особиста справа кожного.

Проаналізуємо детальніше семантичне наповнення концептуального образу «*світлий/білий*» у художньому тексті Дари Корній. Так, експліцитними складниками їх структури є: **означення кольору:** «Недалечко одна від одної стояли дуже схожі між собою ошатні біленькі двоповерхові хатинки, вкриті очеретом» [3, с. 12]; **складова частина біологічних назв:** «Одного разу випадково залетіла у володіння Худіча родина білих лебедів» [3, с. 100]; **блідий, крейдяний на позначення самопочуття людини:** «Верха закрила очі, переводячи подих. Кожне слово їй давалося важко: *бліде* мов крейда обличчя, навіть уста стали білими. В тілі породіллі майже не залишилося крові. – Прощай, Мальовчко, любове моя! Будь щаслива» [3, с. 109]; «Здавалося, що дотик до смерчу висмоктав з нього всі сили до крихти. Обличчя господаря зробилося *крейдяним*, тіло заледеніло» [3, с. 25]; **сивий, сивочолий:** «Остан відразу покликав Учителя. Той квалливо зайшов до кімнати. Сиве волосся на голові, така ж сива борода, кошлаті брови, з-під яких на світ

божий зорять пронизливі ясно-блакитні очі. Беззмінно в білосніжній довгій сорочці, помережаній білою вишивкою, подарунок Птахи. Сама сорочка, здавалося, породжувала світло» [3, с. 41]; **Стриб** вхопив сивочолого бороданя за руки» [3, с. 180]; **сонячний**: «Так, у сонячних читання думок заборонено, але не в темних» [3, с. 59]; **золотий, яскраво-вогнистий**: «Він пам'ятає свою маму, пам'ятає, бо зазвичай після отих жахливих снів до нього приходили інші – золотороті, як каже про них Птаха. Ті сні – робота Птахи, точніше тих дивних яскраво-вогнистих квітів, з золотим пилом всередині, які жінка називає сірінами і приносить з чужого світу» [3, с. 39]; **червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, голубий, синій, бузковий, блакитний**: «Долоні лягли в долоні. Доторк був дуже приємним, наче опустила руки в тепле молоко, враз голову заповнило світло і... вибух. Від несподіванки зажмурилася. Бо світло вибухнуло кольорами веселки – червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, голубий, синій, бузковий... Та кольорова метушня тривала лишень хвилю. З тої круговерті на світ вирвався блакитний колір і став рости. Мить – і світ доколишній у голові зробився блакитним. «П'ятий колір білого світла – п'ятий колір воріт», – зашелестів чужий голос. А потім світ закрутився-завертівся. Коли в голові перестало вирувати, Птаха розплющила очі, озирнулася. Угомона і Дріми поруч не було. Дід Сон повільно перевертав ломаччя в багатті» [3, с. 57]; **ширий, доброзичливий**: «Ті, від кого йшло світло, реагували на неї, як і на решту людей, – щиро та доброзичливо, в очах читалася «готовність прийти на допомогу» [3, с. 159]; **інший, не темний**: «Зовсім не роздумував над тим – зрікатися чи ні, бо тримав свою Птаху за руку і тому легко зробив крок у світ світлих, стаючи іншим, але чи новим. Так, іншим, бо новим світлим безсмертним стати йому так і не вдалося, коли обираєш один раз сторону — обираєш її назавжди...» [3, с. 196]; **досконалий/недосконалий**: «Світлий бік – недосконалий, навіть Вчитель про це знає та чемно мовчить, бо ми самі в реалі вирішуємо, наскільки ми світлі, наскільки інші і наскільки досконалі» [3, с. 21]; **ліпший, мудрий, справедливий**: «І привело його сюди не бажання стати ліпшим, мудрішим, справедливішим, світлішим, не бажання прислужитися світлим силам. Хоча... Певне, й вони також, якщо це є синоніми до слова «кохання» [3, с. 16]; **добрий, мужній, сильний**: «Остан задивився на Учителя. Викапаний тобі Білобог, чия фігура стоїть витесана з білого каменю біля Храму Сонця. Добрий, мужній, сильний» [3, с. 41]; **світлий бік людини бере гору над спокусами владою, марнославством, багатством**» [3, с. 82]; **лагідний, чуттєвий, безкорисливий, живий**: «... Всередині зробилося затишно, наче щойно викупалася в живій воді. Так, очевидно, виглядає материнська любов – безкорислива, що завжди гріє і тримає в обіймах, лагідних і чуттєвих» [3, с. 69].

Окрему лексико-семантичну групу становлять кольорономінації, які увиразнюють значення ключових текстових концептів. Виходячи з

того, що *світлий* – це той, «який випромінює світло», «яскравий», «не темний», можемо припустити, що весь спектр яскравих кольорів належить до мікросистеми «білого/світлого». Як показує текст Дари Корній, в опозиції «світлий – темний» перший компонент значно семантично місткіший та містить ряд мікрообразів, пов'язаних саме семою «світло», що ж стосується концепту «темний», то він репрезентований передусім кольороназвою «чорний» і в художньому тексті сприймається як негативно маркований. Окремо виділяється концепт «сірий», який у романі тлумачиться як проміжна ланка між «світлим/білим» і «темним/чорним» і конотується виключно негативно.

Асоціативно-образне поле з вершиною «світлий/білий» в художньому тексті Дари Корній містить також лексичні елементи, в структурі значення яких домінує світлова ознака, що сформувалася на основі їх асоціативних зв'язків. Проаналізуємо: **світло**: «Беззмінно в білосніжній довгій сорочці, помережаній білою вишивкою, подарунок Птахи. Сама сорочка, здавалося, породжувала світло» [3, с. 41]; *Та дитина була найбільшим світлом, яке їй доводилося коли-будь бачити в людині, навіть у святенниках у монастирях, у тих, хто більшу частину свого життя проводив у безконечних молитвах і вмів зілловати душі словом* [3, с. 134]; **світ**: «Так, тоді він повернувся разом з Птахою в її світ — у Яворот. Перед брамою до світлого світу мусив зректися частини безсмертної темної сили» [3, с. 196]; «Світ, з якого дитина прийшла до нас, повний небезпек, і вона точно загине в ньому. Ваш світ, пані Ольго і пане Назаре, може стати її домівкою. А ви – її батьками. Тепер ця особлива дівчинка – ваша донечка. З вами їй буде добре. У Світі Єдиного Бога, тобто на всій теперішній землі, важко відшукати ліпшу родину для немовлятка, аніж ваша» [3, с. 75]; **сонце, світанок**: «– Навіть дурень знає, що найтемніша ніч перед світанком. Сподіваюся, що рано чи пізно, Стрибе, і в твоїй голові зійде Сонце. Я ж не годна його запалити» [3, с. 15]; «У світі, який щойно покинула, було багато сонця» [3, с. 79]; **світлиця**: «У просторій, залитій лагідним ранковим сонцем світлиці було порожньо» [3, с. 24]; *Незрозумілі для нього та й непідвладні йому сили майже виштовхали його зі світлиці. Вчитель Посолонь, наче нічого не трапилося, дивився співчутливо* [3, с. 182]; **сяйво, сонце, племін**: «Ви така одна на тисячі сонць, племін ніколи з нічого не з'являється, – голос хлопчини тремтить від збудження. – Ледве не повернув назад, коли zobачив, який на вас чудернацький одяг. Думав, знову не туди втрапив. Знаєте, варгани смертних майже не слухають. Та ваше сяйво, сяйво із сяїв, о, панно Мальво, його ні з чим не сплутати» [3, с. 33]; **свічка**: «Маленька семимісячна Мальва махала рученятами, сонячно посміхаючись бабусі. І в Горпини враз так світло та затишно стало на душі, ніби всередині хтось запалив свічку. І от та свічка всередині палає вже сімнадцять літ» [3, с. 126]; **янгол**: «Не смійся з мене, донечко, то справді був янгол. Хай і безкрилий, а хто сказав, що янголи

мають мати крила, та все ж янгол» [3, с. 71]; **спокій, благодать**: «Від жінки йшло світло, і такий спокій та благодать розпливалися довкола, що враз зробилося так добре і я без слів зрозуміла, що «Світ заповнили спокій та опіка» [3, с. 69]; **сніжинка**: «Підняла очі на батька – й обімліла. Слова долітали до Мальви мов крізь густу пелену, дівчина зачаровано дивилася, як з татового рота вилітають слова, відразу стаючи сніжинками, майже прозорими, викладеними в ледь помітні узори» [3, с. 69];

Усі наведені вище значення репрезентують кодифікований потенціал слова-образу «світлий/білий». Однак художній текст вирізняється здатністю прирошувати додаткові, імпліцитні смислові відтінки, значення яких повною мірою реалізується лише на тлі художнього цілого. Ці одиниці виявляються не менш важливими для тексто- й образотворення, оскільки репрезентують індивідуально-авторське світобачення. Порівняймо: **безсмертний**: «Розпачливо дивилася на Сонце. Як вона сміє таке думати? Вона ж **світла** безсмертна» [3, с. 116]; **особливий, позначений**: «Знала, що та дитина – особлива, позначена. Бо неособливих дітей янголи самі не приносять» [3, с. 126]; **рай, ирій, мрія**: «То був не край – то був рай, її ирій, світ, замкнений у сонячному колі, світ, який хіба що приходить тепер до неї у снах та мріях» [3, с. 47].

Наведені лінгвоодиниці не входять до узуального реєстру номінацій «світлий/білий», однак художній текст трансформує вектор їх рецепції та привносить до їх значення додаткові смислові напластування. Це дозволяє кваліфікувати зазначені номени як такі, що здатні в певному текстовому оточенні імплікувати семи, які дозволяють віднести їх до мікросистеми світлого.

Зауважимо, що значення, які характеризуються знаком «←→», також представлені в аналізованому художньому тексті: маємо оказіональні семи «байдужий», «нудний» – ті, що не властиві кодифікованому, зафіксованому в словнику значенню лексеми «білий/світлий», однак репрезентовані в художньому тексті: «Птаха з моменту отримання дару змогла побувати не в одному світі. Були тут і байдужі до всього світи, в одному з них, наприклад, мешкають білі чарівні створіння – чисті помислами та чесні душею, але тому, очевидно, зовсім байдужі: там стільки білого, що навіть око не може звикнути до такої чистоти» [3, с. 82]. Або: «Наразі не було що приховувати, бо, чесно кажучи, думки світлих нудні, але то поки що» [3, с. 59].

Отже, для художнього тексту Дари Корній «Зворотний бік світла» характерне як узуальне вживання слова-образу «світлий/темний», так і його імпліцитна реалізація, яка передбачає розширення меж кодифікованих номінацій, напластування асоціативно-образних конотацій, що виявляються суттєвими для інтерпретації тексту в цілому.

Література

1. Етимологічний словник української мови : В 7 т. – Т. 1: А–Г / Ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1982. – 632 с.
2. Калита О. Реалізація іронії через горизонтальний контекст / Оксана Калита // Дивослово. – 2007. – № 1. – С. 35–39.
3. Корній Дара. Зворотній бік світла / Дара Корній. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2013. – 320 с.
4. Кузьміна О. Б. Поетична семантика концептів «білий» - «чорний» (на матеріалі української лірики першої третини ХХ сторіччя): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Кузьміна Олена Борисівна. – Харків, 200. – 19 с.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Маслова В. А. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
7. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Скаб Марія Василівна. – К., 2009. – 36 с.
8. Словник української мови: В 11-ти т. –Т. 3, 8 – К.: Наук. думка, 1970-1980.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 10.12.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Голянич М.І.*

**LEXICAL (IMPLICIT AND EXPLICIT) ISSUES OF CONCEPT
REALISATION (“WHITE/LIGHT”) IN DARA KORNIJ’
LITERARY TEXT “THE REVERSE SIDE OF THE LIGHT”**

N. Ivanyshyn

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; Department of Ukrainian
Language; 76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 57;
e-mail: nata_ivanyshyn@ukr.net*

The article highlights lexical implicit- and explicit-oriented issues of the concept ‘white/light in Dara Kornij’ literary text «The reverse side of the light»; the text- and image forming potential are analyzed.

Key words: *concept, text, literary text, implicitness.*